

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΕΙΦΟΡΙΑ: ΤΟ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ E – CONS ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

ΠΑΥΛΙΚΑΚΗΣ Ε. Γ.

Δρ. Περιβαλλοντολόγος, Υπεύθυνος Π.Ε Δ' Δ/νσης Δ.Ε. Αθήνας,
e-mail: pavlikak@otenet.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το ηλεκτρονικό δίκτυο E-Cons, για την κατανάλωση και το περιβάλλον, δημιουργήθηκε από την Ευρωπαϊκή Σχολή Καταναλωτών με σκοπό την προώθηση της εκπαίδευσης των νέων, ώστε (1) να μπορούν να συμπεριφέρονται με έναν τρόπο συνειδητό, κριτικό, κοινωνικά ευαίσθητο και σύμφωνο με το περιβάλλον, και (2) να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και να αντιλαμβάνονται τις υποχρεώσεις τους, ως καταναλωτές και πολίτες, σε μία Ευρώπη, η οποία ευρίσκεται σε διαδικασία διεύρυνσης. Η παρούσα εργασία παρουσιάζει τη δομή, το περιεχόμενο και τη μέχρι σήμερα λειτουργία του δικτύου, τη συμβολή του στην εκπαίδευση για την αειφορία, ενώ γίνεται σαφής η σημασία της συνεργασίας των σχολείων με τα Πανεπιστήμια, τις ΜΚΟ και άλλους φορείς. Υποδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο μπορούν οι εκπαιδευτικοί να εντάξουν στο δίκτυο τα προγράμματα που υλοποίησαν στο πλαίσιο των ΣΠΠΕ ή άλλων καινοτόμων δράσεων, καθώς και ο τρόπος χρήσης του διαδικτυακού τόπου και γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στο διδακτικό υλικό που δημιουργήθηκε.

PAVLIKAKIS E. G.

Dr. in Environmental Sciences, Coordinator of the Environmental Education
e-mail: pavlikak@otenet.gr

ABSTRACT

The electronic network E-Cons, for the consumption and the environment, was established by the European School of Consumers with main objective to boost the training of consumers so that they may (1) behave in a manner which is conscious, critical, socially aware and committed to the environmental surroundings; (2) know their rights and assume their responsibilities, as consumers and citizens, in a Europe under the process of enlargement, all within clearly defined transversal values. This article presents the structure, the content and the function until today of the network and its contribution to the education for sustainability. The network gives attention to the collaboration between schools, universities, NGOs and other institutes. Directions are given how the teachers can incorporate their projects in the network and how to use its website. Special reference is done to the didactic material, which has been created.

Λέξεις κλειδιά: Αειφορία, διδακτικό υλικό, δίκτυο, εκπαίδευση, καταναλωτής, συνεργασία.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Ο αειφορικός τρόπος ζωής και εργασίας, καθώς και οι αειφορικές μέθοδοι παραγωγής διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση της φτώχειας, καθώς και τη διατήρηση, προστασία και δίκαιη κατανομή των φυσικών πόρων. Οι αξίες της αειφόρου αναπτύξεως είναι,

μεταξύ των άλλων: έλεγχος της υπερκατανάλωσης, έλεγχος του υπερπληθυσμού, εξασφάλιση τροφής και καταπολέμηση της φτώχειας, παιδεία και υγεία για όλους, υγιές φυσικό περιβάλλον και αρμονική συνύπαρξη ανθρώπου και φύσης (Τσιχριντζής και Παυλικάκης, 1999). Η εκπαίδευση και κατάρτιση για την αειφορική παραγωγή και κατανάλωση και η διαμόρφωση κριτικής και υπεύθυνης συμπεριφοράς, όσον αφορά στην κατανάλωση κατά την καθημερινή μας ζωή, συμβάλλουν σημαντικά στη δημιουργία μίας υπεύθυνης κοινωνίας πολιτών.

Σύμφωνα με τον Edgar Morin (1999) η εκπαίδευση του μέλλοντος πρέπει να λάβει υπ' όψιν της ότι (1) Το μέλλον της ανθρώπινης καθημερινότητας τοποθετείται σε πλανητική κλίμακα. Η γνώση των πλανητικών επιτευγμάτων και η αναγνώριση της ιδιότητας (υπηκοότητας) του πολίτη της Γης (citizenship) θα γίνει απαραίτητη για όλους μας. (2) Η κατανόηση είναι ένα μέσο και μαζί ένα τέλος της επικοινωνίας των ανθρώπων. Η αμοιβαία κατανόηση των ανθρώπων ανεξάρτητα αν βρίσκονται κοντά ή μακριά αποτελεί αναγκαιότητα ώστε οι ανθρώπινες σχέσεις να ξεπεράσουν το «βαρβαρικό» στάδιο της μη κατανόησης. (3) Η εκπαίδευση πρέπει να οδηγεί σε μία «ανθρωπο-ηθική» μέσω της αναγνώρισης της τριπλής ποιότητας / ιδιότητας της ανθρώπινης κατάστασης: ο άνθρωπος είναι άτομο ↔ κοινωνία ↔ είδος. Σ' αυτήν την κατεύθυνση η ηθική του ατόμου/είδους απαιτεί έλεγχο της κοινωνίας από το άτομο και του ατόμου από την κοινωνία, με άλλα λόγια Δημοκρατία. Και η ηθική ατόμου ↔ είδους καλεί για την ιδιότητα του πολίτη του κόσμου στον 21^ο αιώνα

Η εκπαίδευση του κοινού σύμφωνα με τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης μπορεί να είναι τυπική και μη τυπική. Η μη τυπική εκπαίδευση αρχίζει από την οικογένεια από την προσχολική κιόλας ηλικία και συνεχίζεται και στα επόμενα χρόνια. Επίσης, μπορεί να γίνεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ), μέσω του διαδικτύου, μέσω δραστηριοτήτων των περιβαλλοντικών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ), αλλά και στο σχολείο και έξω από αυτό με διάφορα προγράμματα όπως Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Αγωγής Υγείας, Αγωγής Καταναλωτή (ΑτΚ) και Πολιτιστικών Δραστηριοτήτων (Παυλικάκης και Τσιχριντζής, 1999, Παυλικάκης, 2002).

Τα ΜΜΕ και ιδιαίτερα η τηλεόραση θα μπορούσαν να παίξουν σπουδαίο ρόλο στην στροφή προς μία αειφόρο κοινωνία. Τα τελευταία χρόνια, πολλά από τα θέματα που παρουσιάζονται από την τηλεόραση, τα οποία αφορούν σε οικοσυστήματα, σε είδη που κινδυνεύουν με εξαφάνιση κλπ. Εικόνες από τον Τρίτο Κόσμο, που δείχνουν τη φτώχεια, την έλλειψη τροφής και την ανασφάλεια, προβάλλονται καθημερινά. Αυτό μπορεί να αυξήσει την ευαισθησία του κοινού σχετικά με το κόστος που έχει η «άγρια ανάπτυξη». Ο χρόνος όμως που αφιερώνεται σε αυτά τα προγράμματα είναι λίγος σε σχέση με τις διάφορες «δημοφιλείς» εκπομπές και τις διαφημίσεις, οι οποίες συμβάλλουν άμεσα ή έμμεσα στην μη αειφόρο ανάπτυξη και στην υπερκατανάλωση. Το ίδιο καθεστώς επικρατεί και στις εφημερίδες. Πρέπει λοιπόν να γίνουν δραματικές αλλαγές στη λειτουργία των ΜΜΕ σήμερα, ώστε να πληροφορήσουν και να εκπαιδεύσουν το κοινό πάνω στις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης.

Το διαδίκτυο αποτελεί σήμερα μία από τις σημαντικότερες πηγές πληροφόρησης. Έτσι, μπορεί να βοηθήσει την πορεία προς την αειφόρο ανάπτυξη με διάφορους τρόπους:

(1) Με επικοινωνία και ανταλλαγή ιδεών ανάμεσα σε ενδιαφερόμενες ομάδες, (2) με αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με τις δραστηριότητες και τα ειδικά προγράμματα των Ηνωμένων Εθνών, των ΜΚΟ και των πανεπιστημίων και (3) με δημοσίευση στις σελίδες του διαδικτύου πληροφοριών που σχετίζονται με την αειφόρο ανάπτυξη.

Ο εκπαιδευτικός ρόλος των ΜΚΟ (Παυλικάκης και Τσιχριντζής, 1999, Παυλικάκης, 2002), αν και πολύ σημαντικός, φαίνεται περιορισμένος σε παγκόσμιο επίπεδο. Περιλαμβάνει κυρίως περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση σε θέματα οικολογίας και προστασίας (Martin, 1996). Οι κύριοι λόγοι γι αυτό είναι οι διαφορετικοί ή περιορισμένοι σκοποί των οργανώσεων αυτών ή ακόμη και οι πολιτικοί προσανατολισμοί τους. Ωστόσο, μεγάλες ΜΚΟ όπως η Greenpeace και WWF έχουν σημαντική επίδραση στο κοινό.

Η τυπική εκπαίδευση, πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια, σχετικά με την αειφορία, απαιτεί αλλαγή του τρόπου διδασκαλίας έτσι ώστε να γίνουν κατανοητές οι έννοιες της φύσης και των οικολογικών συστημάτων και να συνδεθούν αυτές με την κοινωνία και την κοινωνική αλλαγή (Symons, 1996), απαιτείται εμβάθυνση στις οικολογικές και κοινωνικοοικονομικές έννοιες, παράλληλα με την απόκτηση βασικών επιστημονικών γνώσεων. Το περιεχόμενο των μαθημάτων και οι παιδαγωγικές μέθοδοι πρέπει να αναπροσαρμοστούν και να αντανακλούν τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης. Όλα αυτά φυσικά προϋποθέτουν διεπιστημονική θεώρηση και κατάλληλα εκπαιδευμένους και ευαισθητοποιημένους εκπαιδευτικούς. Εδώ, Η τριτοβάθμια εκπαίδευση, καλείται να παίξει έναν πολύ σημαντικό ρόλο. Από αυτή θα προέλθουν οι ενημερωμένοι εκπαιδευτικοί, επιστήμονες και ερευνητές. Τα ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης μπορούν να στηρίξουν προσπάθειες για αειφόρο ανάπτυξη με την παραγωγή κατάλληλα προετοιμασμένων επιστημόνων και διαχειριστών. Αλλαγές την τριτοβάθμια εκπαίδευση, ώστε να ανταποκρίνεται στις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης, περιλαμβάνουν: “πρασίνισμα των πανεπιστημίων και ανώτερων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, “πρασίνισμα” των προγραμμάτων σπουδών, κατευθυνόμενη έρευνα και δημοσιεύσεις σχετικές με την αειφόρο ανάπτυξη.

Η κατανάλωση είναι ένα γεγονός που έχει δομική επίδραση και αντιπροσωπεύει ένα σημείο – κλειδί στο μοχλό που κινεί τον παγκοσμιοποιημένο κόσμο στον οποίο ζούμε. Σήμερα η κατανάλωση ικανοποιεί ανάγκες, δημιουργεί ψευδαισθήσεις, απογοητεύσεις και εξάρτηση, επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις, αντικαθιστά πολιτικά και θρησκευτικά πιστεύω και έχει γίνει μία νέα ιδεολογία, που έχει το μεγαλύτερο αριθμό οπαδών από αυτόν που μπορεί να φανταστεί κανείς. Είναι ανάγκη λοιπόν, να επιδιωχθεί μία αειφορική κατανάλωση. Αυτό σημαίνει ότι όταν σχεδιάζονται μελλοντικές κινήσεις πρέπει να σκεφτόμαστε τι έχουμε πει και τι έχουμε κάνει μέχρι τώρα (εδώ οι καταναλωτές έχουν λίγα να πουν) και ότι όταν παίρνουμε αποφάσεις σχετικά με την κατανάλωση (εδώ οι καταναλωτές έχουν σαφώς ένα λόγο) οφείλουμε να θεωρήσουμε όχι μόνο την οικονομική άποψη αλλά διάφορες απόψεις, όπως το πώς παράχθηκε ένα προϊόν, ποια ήταν τα αποτελέσματα αυτής της παραγωγής στο περιβάλλον, αν τα άτομα που ενεπλάκησαν στην παραγωγή είχαν δίκαιη αντιμετώπιση από τον εργοδότη τους, αν το προϊόν επισημάνθηκε ή διαφημίστηκε χωρίς να γίνουν λανθασμένες αναφορές των χαρακτηριστικών του, κλπ.

Αυτές οι απόψεις κάνουν μία σαφή αναφορά στο σεβασμό του περιβάλλοντος, τις συνθήκες εργασίας των ανθρώπων που βρίσκονται πίσω από τα προϊόντα, τη λογική αγορά των αναγκαίων προϊόντων, τη γνώση του πως θα επιλέγουμε, κλπ. Με άλλα λόγια, ο καταναλωτής πρέπει να είναι ενήμερος ότι κάθε στιγμή που αγοράζει κάτι ρίχνει τη ψήφο του σε μία γυάλινη κάλπη, η οποία οδηγεί τον κόσμο προς τη μία κατεύθυνση ή την άλλη. Η πράξη της αγοράς, της κατανάλωσης, της χρήσης των διαφόρων αγαθών, προϊόντων ή υπηρεσιών δεν είναι μία ουδέτερη πράξη, αλλά έχει αποφασιστική επίδραση στην οικοδόμηση του κόσμου. Γι' αυτό υπεύθυνος καταναλωτής είναι ο καταναλωτής που είναι γνώστης του γεγονότος ότι είναι πολίτης του κόσμου και οι ενέργειές του είναι επακόλουθο αυτού. Οι καταναλωτές πρέπει να αποσαφηνίσουν ότι ενεργώντας έτσι, εκτός από την ικανοποίηση των δικών τους αναγκών, συμμετέχουν στη διαδικασία παραγωγής, γεγονός που έχει με τη σειρά του κοινωνικές και περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Προκειμένου να είναι υπεύθυνοι καταναλωτές, οφείλουν να έχουν στο μυαλό τους τις πρακτικές των επιχειρήσεων που βρίσκονται πίσω από τα προϊόντα, να σκέφτονται αν συμφωνούν με αυτές, αν θα τις υποστηρίξουν και αν θα τις βοηθήσουμε προχωρώντας σε αγορές.

Η UNESCO κήρυξε τη δεκαετία 2005-2014 ως δεκαετία για την Εκπαίδευση για την Αειφορία και αφιέρωσε το ακαδημαϊκό έτος 2006-07 στην κατανάλωση και το περιβάλλον. Αξίζει να επισημανθούν εδώ οι τέσσερις πυλώνες για την εκπαίδευση κατά τον 21^ο αιώνα, οι οποίοι αναφέρονται στην έκθεση της UNESCO (Ευρωπαϊκή Σχολή Καταναλωτών, 2006): “*Μαθαίνω να μαθαίνω*” “*Μαθαίνω να πράττω*” “*Μαθαίνω να συμβιώνω*” και “*Μαθαίνω να είμαι*”. Σε αυτήν την κατεύθυνση η “*Εκπαίδευση στις αξίες*” και η “*Εκπαίδευση για τον πολίτη*” είναι βασικά σημεία αναφοράς για την ανάπτυξη των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων σε κάθε χώρα. Αν εκπαιδεύουμε σχετικά με τις ανθρώπινες αξίες, θα ασχοληθούμε επίσης με τα αντίστοιχα δικαιώματα, κι αν μιλάμε για δικαιώματα, θα αναφερθούμε επίσης σε ευθύνες. Μεταξύ των στρατηγικών που προτείνει η UNESCO, περιλαμβάνονται η ανάπτυξη συνεργασιών και δικτύων,

η ανάπτυξη ικανοτήτων και η κατάρτιση, η έρευνα και καινοτομία, και οι τεχνολογίες πληροφόρησης.

2. ΤΟ ΔΙΚΤΥΟ E - CONS

2.1. Συντονισμός

Στο πλαίσιο του παραπάνω φιλοσοφικού και εννοιολογικού πλαισίου δημιουργήθηκε από την Ευρωπαϊκή Σχολή Καταναλωτών (ΕΣΚ) το ηλεκτρονικό θεματικό δίκτυο E-Cons.

Το δίκτυο συντονίζεται πανευρωπαϊκά, από την ΕΣΚ, ως επικεφαλής του Ισπανικού Δικτύου Αγωγής του Καταναλωτή, το οποίο λειτουργεί με μεγάλη επιτυχία από το 1998. Μεταξύ των ενεργών εταίρων στη λειτουργία του δικτύου έχει την υποστήριξη των Ισπανικών υπουργείων, τα οποία έχουν την ευθύνη των ζητημάτων καταναλωτή και εκπαίδευσης και τη συνεργασία ευρωπαϊκών πανεπιστημίων. Το δίκτυο E-Cons στην Ελλάδα συντονίζεται από την Ένωση Καταναλωτών η Ποιότητα Ζωής (ΕΚΠΟΙΖΩ).

Η ΕΣΚ εδρεύει στο Santander της Ισπανίας και ιδρύθηκε το 1996 με την υποστήριξη της τοπικής κυβέρνησης της Cantabria με στόχο την προώθηση της Αγωγής του Καταναλωτή και την κατάρτιση και εκπαίδευση των εκπαιδευτικών στο πεδίο αυτό. Η ΕΚΠΟΙΖΩ, με εικοσαετή σχεδόν παρουσία στην Ελλάδα, εκτός των άλλων δραστηριοτήτων της, έχει μεγάλη εμπειρία στο χώρο της εκπαίδευσης των νέων καταναλωτών.

2.2. Τι είναι το θεματικό δίκτυο E-Cons;

Το δίκτυο E-Cons εντάσσεται στη δράση Comenius 3 του κοινοτικού προγράμματος Socrates. Αυτή η δράση προωθεί τη δημιουργία θεματικών δικτύων με στόχο την ομαδοποίηση και μεγιστοποίηση προγραμμάτων του Comenius 1 σε διαφορετικές περιοχές κοινού ενδιαφέροντος. Ο σκοπός αυτών των δικτύων είναι η προαγωγή της συνεργασίας και της εκπαιδευτικής καινοτομίας στη σχολική εκπαίδευση.

Το κύριο θέμα του δικτύου είναι η Αγωγή του Καταναλωτή. Σκοπός του δικτύου E-Cons είναι η προώθηση της εκπαίδευσης των νέων, ώστε (1) να μπορούν να συμπεριφέρονται με έναν τρόπο συνειδητό, κριτικό, κοινωνικά ευαίσθητο και σύμφωνο με το περιβάλλον, και (2) να γνωρίζουν τα δικαιώματά τους και να αντιλαμβάνονται τις υποχρεώσεις τους, ως καταναλωτές και πολίτες, σε μία Ευρώπη, η οποία ευρίσκεται σε διαδικασία διεύρυνσης.

Το δίκτυο E-Cons υποστηρίζεται οικονομικά από την Ευρωπαϊκής Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση Εκπαίδευσης και Πολιτισμού για το 75% του κόστους ενώ το υπόλοιπο καλύπτεται από τους εταίρους.

2.3. Ποιοι είναι οι πρωταγωνιστές στο δίκτυο;

Το δίκτυο απευθύνεται στο διδακτικό προσωπικό των σχολείων, πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και έχει στόχο να φέρει σε επαφή προγράμματα και δραστηριότητες και να τους εφοδιάσει με τεχνικές πληροφορίες, με τις οποίες θα μπορούν να αναπτύξουν τα βέλτιστα προγράμματα στην τάξη, στη σφαίρα της Περιβαλλοντικής Αγωγής, της Αγωγής Καταναλωτή, του Πολιτισμού κλπ.. Μεταξύ των άλλων, οι εκπαιδευτικοί, που εργάζονται με παιδιά μεταξύ 3 και 18 χρονών, με τη συμμετοχή τους στο δίκτυο E-Cons αποκτούν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν ενεργά σε μία ερευνητική καινοτομική εμπειρία.

Υποχρέωση των εκπαιδευτικών έναντι του δικτύου είναι η τροφοδοσία της ιστοσελίδας με ιδέες και υλικό που χρησιμοποιούν ή νομίζουν ότι είναι χρήσιμο.

Μέχρι σήμερα στο δίκτυο συμμετέχουν εκπαιδευτικοί από 849 σχολικά κέντρα από όλη την Ευρώπη, 28 ιδρύματα μέλη και 195 συνεργαζόμενοι φορείς από 23 χώρες.

Προκειμένου να συμμετάσχει κάποιος στο δίκτυο, συμπληρώνει on-line μία φόρμα που βρίσκεται στην ιστοσελίδα του δικτύου: www.e-cons.net.

2.4. Ποιες ενέργειες προάγει το δίκτυο E-Cons;

Στο πλαίσιο του προγράμματος που σχεδιάστηκε για τρία χρόνια (από 1 Οκτωβρίου 2004 έως 30 Σεπτεμβρίου 2007) περιλαμβάνονται οι εξής δράσεις:

1. Να συντονίσει τα Ευρωπαϊκά σχολικά κέντρα, τα οποία αναπτύσσουν προγράμματα ΑτΚ, Π.Ε. και Α.Υ και ειδικά εκείνα που συνδέονται με δράσεις στο πλαίσιο του Socrates-Comenius 1.
2. Δημιουργήθηκε και άρχισε να λειτουργεί ιστότοπος στο Διαδίκτυο (σε όλες τις γλώσσες των χωρών που συμμετέχουν στο δίκτυο), στον οποίο περιλαμβάνονται ήδη ή θα περιληφθούν προοδευτικά τα ακόλουθα:
 - Εκπαιδευτικές τεχνικές πληροφορίες για την κατανάλωση.
 - Ένα αρχείο των κέντρων που συμμετέχουν στο δίκτυο, το οποίο θα αναφέρει τα προγράμματα καινοτόμων δράσεων, που υλοποιήθηκαν ή είναι υπό υλοποίηση.
 - Τρεις βάσεις δεδομένων: α) μία βάση προγραμμάτων και εμπειρίας, β) μία βάση διδακτικού υλικού, γ) βάση των ιδρυμάτων, φορέων και οργανώσεων.
 - Το εικονικό περιοδικό E-CONS, με νέα που ενδιαφέρουν και τρόπους εύρεσης συνεταιίρων για προγράμματα.
 - Ένα εικονικό forum. Το σχέδιο του θα είναι: μια γωνιά δημιουργικού παιχνιδιού, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει ιδέες, ποιήματα, μικρές ιστορίες, τραγούδια, αλληλεπιδρούσες δημιουργίες...σχετικά με τις καινοτόμες δράσεις.
 - Συνδέσεις με τις ιστοσελίδες όλων των μελών και οργανώσεων, οι οποίες θεωρούνται ότι θα είναι σε χρήση για την Αγωγή του Καταναλωτή σε κάθε χώρα.
3. Δημιουργήθηκε και πρόκειται να εκδοθεί ένα εγχειρίδιο πάνω στις εκπαιδευτικές και διδακτικές καινοτομίες (σε όλες τις γλώσσες), πώς να δομηθούν, αναπτυχθούν και αξιολογηθούν προγράμματα στην τάξη.
4. Να αναπτύξει και να εκδώσει σε CD-ROM παρουσιάσεις με πολυμέσα, οι οποίες θα συνοδεύουν το εγχειρίδιο των εκπαιδευτικών καινοτομιών.
5. Να αξιολογήσει και να διαδώσει τις βέλτιστες πρακτικές που υλοποιήθηκαν στα σχολικά κέντρα.
6. Να οργανώνει, μία φορά το χρόνο, μία τοπική συνάντηση σε κάθε χώρα που συμμετέχει στο πρόγραμμα και μία Ευρωπαϊκή συνάντηση για τους καθηγητές που εμπλέκονται στο δίκτυο.
7. Να εγγραφή μόνιμη επικοινωνία με το Φορέα Socrates και τις αρχές που είναι υπεύθυνες για την εκπαίδευση σε κάθε χώρα μέλος, καθώς και με την Ε.Ε.
8. Να αξιολογεί τη διαδικασία και τις δραστηριότητες του δικτύου και τη χρήση του για το Ευρωπαϊκό διδακτικό προσωπικό. Ετήσια εξωτερική αξιολόγηση.

Η συμβολή του δικτύου στα προγράμματα των καινοτόμων δραστηριοτήτων και ειδικά σε αυτά της Π.Ε. είναι σημαντική καθώς προάγει την επικοινωνία και συνεργασία, προσφέρει υλικό, ιδέες, βήμα διαλόγου και ευκαιρίες επιμόρφωσης στους εκπαιδευτικούς. Μέσω του δικτύου επίσης, οι εκπαιδευτικοί μπορούν να σχεδιάσουν δραστηριότητες για τους μαθητές τους και να οργανώσουν κοινές δράσεις. Η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης είναι ένα σύγχρονο ελκυστικό εργαλείο για δασκάλους και μαθητές.

3. ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΤΟΠΟΥ

Ο διαδικτυακός τόπος του E-Cons είναι επισκέψιμος στη διεύθυνση <http://www.e-cons.net>. Χαρακτηρίζεται για την ευκολία στη χρήση του, καθώς με ένα «κλικ», οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να έχουν πρόσβαση στις διάφορες συνδέσεις του δικτύου, όπως υπηρεσίες

προγράμματος Socrates, βάση δεδομένων σχολείων, βάση δεδομένων διδακτικού υλικού, βάση δεδομένων Ευρωπαϊκών Ιδρυμάτων χρήσιμων στην Αγωγή του Καταναλωτή, διδακτικά υλικά, συστήματα Αγωγής του Καταναλωτή στην ΕΕ, και άλλα. (Ο πίνακας 1 παρουσιάζει τους συνδέσμους της αρχικής σελίδας του ιστότοπου με τις αντίστοιχες ηλεκτρονικές διευθύνσεις).

Επίσης, υπάρχει άμεση πρόσβαση στις ιστοσελίδες των εταιρών του δικτύου σε κάθε χώρα. Οι εγγραφές των ενδιαφερομένων στο δίκτυο και η εισαγωγή στοιχείων, διδακτικού υλικού, ιδεών, εργασιών, κλπ. γίνονται ηλεκτρονικά είτε από την σελίδα του δικτύου, είτε από αυτές των εταιρών. Η εισαγωγή των στοιχείων μπορεί να γίνει στη γλώσσα του ενδιαφερόμενου, συνιστάται όμως η χρήση της αγγλικής ώστε οι πληροφορίες να είναι προσβάσιμες απ' όλους τους συμμετέχοντες. Η ύπαρξη ενός εικονικού forum διευκολύνει την επικοινωνία και την ανταλλαγή ιδεών.

Για την αξιολόγηση του δικτύου, τη βελτίωση της λειτουργίας του, την επαφή των εταιρών για ανάπτυξη συνεργασιών (κυρίως προγράμματα Comenius I) και την ενημέρωση και επιμόρφωση των συμμετεχόντων σε θέματα παιδαγωγικής, κατανάλωσης και περιβάλλοντος, πραγματοποιούνται συναντήσεις σε κάθε χώρα – εταίρο, αλλά και ένα συνέδριο των διοργανωτών. Το πρώτο συνέδριο έγινε τον Μάιο 2005 στο Santander και το δεύτερο στη Ρώμη, τον Οκτώβριο 2006. Επίσης γίνονται ετήσιες συναντήσεις των επιτροπών εργασίας και των εκπροσώπων των συμμετεχόντων φορέων.

Οι επιτροπές εργασίας είναι πέντε και αφορούν στα εξής: (1) διαμόρφωση των βάσεων δεδομένων, (2) διδακτικό υλικό και νέες διδακτικές προσεγγίσεις, (3) ιστοσελίδα και εικονικό forum, (4) οργάνωση των συναντήσεων και (5) αξιολόγηση του δικτύου και του προγράμματος.

Πίνακας 1. Σύνδεσμοι που παρουσιάζουν ενδιαφέρον

Σύνδεσμος	Ηλεκτρονική διεύθυνση
Υπηρεσίες προγράμματος Socrates	http://ec.europa.eu/education/programmes/socrates/nat-est_en.html
Βάση δεδομένων σχολείων	http://www.e-cons.net/tools/ing/base_centros_ing.php
Βάση δεδομένων διδακτικού υλικού	http://www.e-cons.net/tools/ing/base_material_didact_ing_index.htm
Βάση δεδομένων Ευρωπαϊκών Ιδρυμάτων χρήσιμων στην Αγωγή του Καταναλωτή	http://www.e-cons.net/tools/ing/base_institut_europ_ing_index.htm
Διδακτικά υλικά	http://www.e-cons.net/tools/ing/mat_did_ing_ppal.htm
Συστήματα Αγωγής του Καταναλωτή στην ΕΕ	http://www.e-cons.net/tools/ing/educ_cons_ing.htm
Σχολεία που αναζητούν εταιρούς για νέα προγράμματα	http://www.e-cons.net/pdf_centrosnuevsocios/ing/proj_cent_nuevsoc_ing_index.htm
Φαντάζομαι ένα αειφόρο μέλλον... (τραγούδια, ποιήματα, ζωγραφιές, καρτούν, ρήσεις....)	http://www.e-cons.net/imagina/ing/imagina_ing_ppal.htm
Συναντήσεις	http://www.e-cons.net/news/news_ing.htm
Επιτροπές εργασίας	http://www.e-cons.net/proyecto/proy_wg_ing.htm
Επείγοντα νέα	http://www.e-cons.net/convocatorias/convocat_ing.htm

4. ΔΙΔΑΚΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Το διδακτικό υλικό περιλαμβάνει έναν βασικό οδηγό, ο οποίος είναι διαθέσιμος, από την ιστοσελίδα του δικτύου, στους εκπαιδευτικούς και τους επικεφαλής στον κόσμο της κατανάλωσης. Στόχος είναι η συνεισφορά στην ολοκληρωμένη εκπαίδευση των μαθητών, εκπαιδευόντάς τους στο ρόλο τους ως καταναλωτές, και στην αρχική ή επιστημονική κατάρτιση, η οποία θα τους κάνει ικανούς να συνεχίσουν τη δια βίου μάθηση. Το υλικό θα διανεμηθεί επίσης σε έντυπη και ηλεκτρονική μορφή.

Το διδακτικό υλικό είναι πολύ χρήσιμο σε δύο σαφώς καθορισμένους τομείς:

(1) Στους εκπαιδευτικούς οι οποίοι έχουν υλοποιήσει προγράμματα ΑτΚ, Π.Ε και Α.Υ. ή που προσεγγίζουν το αντικείμενο αυτό για πρώτη φορά. Όσον αφορά στους πρώτους, τους βοηθάει να δουν πως οι δραστηριότητές τους ομοιάζουν ή διαφέρουν από τις προτεινόμενες δραστηριότητες εδώ και με αυτόν τον τρόπο να μπορεί να υπάρξει αμοιβαία μάθηση. Όσον αφορά στους δεύτερους, μπορεί να τους βοηθήσει ως οδηγός για να φέρουν σε πέρας τη δουλειά στην τάξη

(2) Στις δημόσιες και ιδιωτικές οργανώσεις, οι οποίες επηρεάζουν κατά κάποιον τρόπο την ΑτΚ, γιατί θα ανακαλύψουν ιδέες, οι οποίες θα τις βοηθήσουν στην ανάπτυξη προγραμμάτων ΑτΚ, όπου κύριοι πρωταγωνιστές θα πρέπει να είναι: οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές και η εκπαιδευτική κοινότητα. Αυτές οι οργανώσεις μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο ώστε οι σχολικές μονάδες να εφοδιαστούν με υλικό, πηγές, ιδέες και να έχουν υποστήριξη, γεγονός που θα τους επιτρέψει να υλοποιήσουν την διδακτική πράξη. Επίσης, μπορούν να κάνουν την κοινωνία και τα δημόσια και κυβερνητικά σώματα να αντιληφθούν την ανάγκη για την ΑτΚ.

Το διδακτικό υλικό δομείται σε δέκα σημαντικές ενότητες (Ευρωπαϊκή Σχολή Καταναλωτών, 2006), οι οποίες λαμβάνουν υπ' όψιν το περιεχόμενο που θεωρείται βασικό για την ανάπτυξη προγραμμάτων ΑτΚ, Π.Ε και Α.Υ. Αυτές είναι οι ακόλουθες:

- (1) Μία εισαγωγή στην οποία παρουσιάζεται, σε γενικές γραμμές, το Δίκτυο E-Cons, τα προβλήματα της καταναλωτικής κοινωνίας και τη χρήση του υλικού.
- (2) Μία αιτιολόγηση της ανάγκης να αναπτυχθούν προγράμματα Αγωγής του Καταναλωτή ως ένα σημαντικό μέρος της ολοκληρωμένης εκπαίδευσης των μαθητών.
- (3) Μία πλησιέστερη ματιά στον τρόπο που η ΑτΚ αντανάκλαται στα αναλυτικά προγράμματα της χώρας μας, τι πόροι διατίθενται στους εκπαιδευτικούς για την ανάπτυξή της, και τι οφείλουν να κάνουν αν θέλουν να υλοποιήσουν ένα πρόγραμμα Comenius 1.
- (4) Προτείνονται οι στόχοι που επιδιώκονται με την ανάπτυξη προγραμμάτων.
- (5) Δίνονται ιδέες πώς να πραγματοποιηθούν προγράμματα στη σχολική τάξη (περιεχόμενα και πρότυπα ανάπτυξης)
- (6) Προτείνονται χρήσιμες μεθοδολογικές στρατηγικές, βασισμένες στον ορισμό της ΑτΚ.
- (7) Γίνεται συζήτηση για τη σπουδαιότητα της αξιολόγησης, τι πρέπει να δούμε μέσω αυτής και προσφέρουμε οδηγίες σχετικά με την αξιολόγηση αυτού του είδους των προγραμμάτων, όπως επίσης χρήσιμα κριτήρια και δείκτες για την αξιολόγηση των προγραμμάτων Comenius.
- (8) Δίνεται μία σειρά προτάσεων για ανάπτυξη προγραμμάτων που αντιστοιχούν σε έναν κατάλογο δέκα θεματικών ενότητων (Πίνακας 2), προσδιορίζοντας την ηλικιακή ομάδα, πιθανές δραστηριότητες και περιεχόμενα. Για κάθε θεματική ενότητα δίνονται οι εκπαιδευτικοί στόχοι, θεματικά αντικείμενα για υλοποίηση σχεδίων εργασίας, τα βασικά περιεχόμενα, η σχέση με τα ακαδημαϊκά αντικείμενα, η σχέση με άλλα διαθεματικά αντικείμενα, οι δεξιότητες που επιδιώκονται να αποκτηθούν και προτείνονται δραστηριότητες ανά επίπεδο εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, ο πίνακας 3 παρουσιάζει τις προτάσεις για τη θεματική ενότητα της οικο-κατανάλωσης.
- (9) Παρουσιάζονται χρήσιμες ιδέες για την ανάπτυξη προγραμμάτων από πλευράς δημοσίων οργανισμών και ιδιωτικών οργανώσεων.
- (10) Στο τέλος του βιβλίου τονίζεται η σημασία της ανάληψης δράσης.

Πίνακας 2. Θεματικές ενότητες διδακτικού υλικού

1. Τροφή και διατροφή 2. Αγορές στον 21^ο αιώνα 3. Χρήστες υπηρεσιών 4. Κατοικία 5. Διαφήμιση και ΜΜΕ 6. Παιχνίδια 7. Υγεία και ασφάλεια 8. Οικο-κατανάλωση 9. Περιποίηση σώματος 10. Ενημερωμένοι καταναλωτές

Πίνακας 3. Θεματική ενότητα οικο-κατανάλωση

ΟΛΑ ΤΑ ΕΠΙΠΕΔΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
<p>Στόχοι:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Να αναπτύξουν υπεύθυνες και λογικές συνήθειες και στάσεις για την κατανάλωση σε σχέση με το περιβάλλον. • Να αναλύσουν και να γνωρίσουν τα περιβαλλοντικά προβλήματα που προέρχονται από τα απορρίμματα, καθώς και τη σημασία του διαχωρισμού. • Να γνωρίσουν τα διάφορα υλικά που πηγαίνουν στον κάδο απορριμμάτων και τις δυνατότητες επαναχρησιμοποίησης, ανακύκλωσης και μείωσης καθενός. • Να αποκτήσουν θετικές στάσεις απέναντι στην ανακύκλωση, την επαναχρησιμοποίηση και τη μείωση των απορριμμάτων. • Να ανακαλύψουν ότι οι αποφάσεις τους όταν αγοράζουν δεν είναι ουδέτερες, αλλά επηρεάζουν δραστικά το περιβάλλον θετικά ή αρνητικά.
<p>Θεματικά αντικείμενα για υλοποίηση σχεδίων εργασίας:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Οικολογική κατανάλωση • Πακέτα και συσκευασία • Μείωση, επαναχρησιμοποίηση και ανακύκλωση. • Αγοράζοντας οικολογικά. • Οικολογική σχολική μονάδα: συμπεριφορά και συνήθειες με σκοπό να έχουμε ένα σχολική μονάδα που σέβεται το περιβάλλον
<p>Βασικά περιεχόμενα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Επιπτώσεις του καταναλωτισμού στο περιβάλλον. • Τα τρία R: recycling (ανακύκλωση), reusing (επαναχρησιμοποίηση), reducing (μείωση) • Κανονισμοί για την προστασία του περιβάλλοντος • Ιστορία των διαφόρων υλικών
<p>Σχέση με τα ακαδημαϊκά αντικείμενα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Μαθηματικά • Κοινωνικές επιστήμες/ιστορία • Φυσικές επιστήμες • Τεχνολογία • Αισθητική αγωγή • Γλώσσα
<p>Άλλα διαθεματικά αντικείμενα:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Περιβαλλοντική εκπαίδευση • Ηθική αγωγή
<p>Δεξιότητες και ικανότητες:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Παρατήρηση, πειραματισμός, παιχνίδι ρόλων
ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΑ ΕΠΙΠΕΔΟ

ΠΡΩΤΟ ΣΤΑΔΙΟ:

- Ανακύκλωση χαρτιού και άλλων αντικειμένων, όπως ποτήρια, κούπες, κλπ.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΣΤΑΔΙΟ:

- Ακολουθώ το μονοπάτι πακεταρίσματος και συσκευασίας ενός προϊόντος
- Διαχωρισμός απορριμμάτων
- Επίσκεψη σε εγκαταστάσεις ανακύκλωσης
- Ανακύκλωση χαρτιού
- Φτιάχνω παιχνίδια και άλλα εργαλεία από απορρίμματα
- Μαύρες κηλίδες: εντοπισμός περιοχών με μεγάλη ρύπανση από καπνό, θόρυβο, σκουπίδια, κλπ, στην πόλη, τη γειτονιά, το σχολείο, κλπ.
- Μαθαίνω για τους δημοτικούς χώρους συλλογής απορριμμάτων και πώς να τους χρησιμοποιώ.
- Έρευνα σε οργανώσεις που συλλέγουν ανακυκλώνουν και πουλούν έπιπλα και αντικείμενα που πετάμε.
- Φυτεύω ένα φυτό, ένα δένδρο, έναν κήπο.

ΤΡΙΤΟ ΣΤΑΔΙΟ:

- Βλέπω ταινίες σχετικά με τις συνέπειες της υπερκατανάλωσης
- Δημιουργία στο κέντρο μίας “οικολογικής υπηρεσίας” για την ανάπτυξη υπεύθυνων συνηθειών απέναντι στο περιβάλλον.
- Επίσκεψη και συνεντεύξεις σε οικολογικές οργανώσεις
- Έρευνα και ανάλυση των “πράσινων ετικετών”.
- Φτιάχνω έναν κατάλογο οδηγιών για αγορές με οικολογικά κριτήρια.
- Κάνω πειράματα σχετικά με : την όξινη βροχή, ρύπανση του νερού (χρώματα και γαρούφαλα).
- Ερευνώ το πλαστικό.
- Ο πόλεμος του νερού
- Καθαρά απορρίμματα
- Φτιάχνω κομπόστ με οργανικά υλικά
- Ερευνώ για τις συνέπειες του καταναλωτισμού στο περιβάλλον
- Πηγαίνοντας για οικολογικά ψώνια
- Επίσκεψη σε μία εταιρεία συλλογής παλαιών αυτοκινήτων και εκπόνηση μίας απλής εργασίας σχετικά με τους κανονισμούς που τίθενται από το νόμο σε σχέση με αυτές τις εταιρείες.
- Βρίσκω τι μπορώ να κάνω με χρησιμοποιημένα λάδια και ελαστικά, πως απαλλάσσομαι από αυτά και σε τι μπορώ να τα χρησιμοποιήσω.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ζήτημα της κατανάλωσης βρίσκεται στη βάση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών, και οικονομικών προβλημάτων. Υπάρχει, λοιπόν, κοινωνική ανάγκη να αναπτυχθεί μία σειρά εκπαιδευτικών δράσεων, οι οποίες απευθύνονται στους πολίτες της νεαρότερης κατά το δυνατόν ηλικίας και συνεισφέρουν στη γνώση καθώς και στην ανάπτυξη κριτικών και υπεύθυνων συνηθειών και δεξιοτήτων. Το σχολείο, το οποίο μέσα από την ιστορία του ανταποκρίθηκε στις ανάγκες που τέθηκαν από την κοινωνία, αναδεικνύεται το ιδανικό μέσο προς την κατεύθυνση αυτή.

Στα σύγχρονα σχολεία συντελείται ένας σημαντικός μετασχηματισμός, χτίζεται ένα εκπαιδευτικό μοντέλο το οποίο έχει ως κέντρο τον άνθρωπο και στην ανάγκη του να λάβει ολοκληρωμένη εκπαίδευση. Η Π.Ε αρχικά και η εκπαίδευση για την αειφορία σήμερα παρέχουν δυνατότητες για μεταρρυθμιστικές παρεμβάσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα και για τον αναπροσανατολισμό του σχολείου. Οι εκπαιδευτικοί, με λίγη προσπάθεια, μπορούν να επιτύχουν τους στόχους τους (να εκπαιδεύσουν με έναν ολοκληρωμένο τρόπο), μαθαίνοντας και διδάσκοντας πώς να καταναλώνουμε κατά τρόπο υπεύθυνο, πράγμα που σημαίνει διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών για ηθική, κριτική, οικολογική, βιώσιμη, κοινωνικά δεσμευμένη και δίκαιη κατανάλωση. Οι μαθητές ερευνώντας πραγματικά προβλήματα και εμπλεκόμενοι συναισθηματικά στη διαδικασία της μάθησης, ανακαλύπτουν τη γνώση.

Από τα παραπάνω γίνεται κατανοητό ότι το δίκτυο E-Cons αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο του οποίου οι σκοποί, οι στόχοι και οι δράσεις του, καθώς και το περιεχόμενο και η προτεινόμενη μεθοδολογία του διδακτικού υλικού δεν διαφοροποιούνται από αυτά της Π.Ε.

Το δίκτυο: (1) μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο για την κάλυψη των αναγκών της διαρκούς επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών που ασχολούνται με την Π.Ε, αλλά και αυτών που θα έλθουν για πρώτη φορά σε επαφή με αυτή, (2) προσφέρει σε εκπαιδευτικούς και μαθητές ευκαιρίες για επικοινωνία, ανάπτυξη συνεργασιών, χρήση και εξάσκηση σε νέες τεχνολογίες πληροφόρησης, (3) προτείνει δραστηριότητες και δράσεις και (4) συμβάλλει στην εκπαίδευση στις ανθρώπινες αξίες, όπως ακριβώς ορίζουν και οι αρχές της Π.Ε. και της εκπαίδευσης για την αειφορία.

Ειδικότερα, το ηλεκτρονικό δίκτυο E-Cons προσφέρει στους εκπαιδευτικούς και στους μαθητές

- (1) την ευκαιρία να αποκτήσουν βαθύτερη γνώση μίας καινοτομικής μεθοδολογίας, ώστε να είναι ικανοί να δημιουργήσουν και να αναπτύξουν εκπαιδευτικά προγράμματα στην τάξη,
- (2) πρόσβαση σε αξιόπιστες σημαντικές πληροφορίες σχετικά με ιδρύματα, προγράμματα και διδακτικά υλικά,
- (3) γνωριμία με προγράμματα και δραστηριότητες, που αναπτύχθηκαν στις διάφορες Ευρωπαϊκές χώρες,
- (4) τη δυνατότητα να λάβουν και να χρησιμοποιήσουν πρότυπο και πρωτότυπο διδακτικό υλικό, το οποίο καλύπτει όλα τα κύρια ζητήματα που απασχολούν τους Ευρωπαίους καταναλωτές (Τρόφιμα και διατροφή, Αγορές στον 21^ο αιώνα, σπίτι, υπηρεσίες, διαφήμιση και μέσα ενημέρωσης, παιχνίδια, σχολικό υλικό, υγεία και ασφάλεια, Οικο-κατανάλωση, φροντίδα σώματος, πληροφόρηση καταναλωτή) προσαρμοσμένα στην ηλικία των μαθητών και το σχολικό αναλυτικό πρόγραμμα κάθε χώρας.
- (5) εργαλεία, ώστε να μπορούν να περάσουν τις ιδέες, τη δουλειά και τις εκπαιδευτικές πρακτικές του, όπως το εικονικό περιοδικό ή ο χώρος για τις βέλτιστες διδακτικές πρακτικές.
- (6) ένα μόνιμο χώρο συνάντησης, διαλόγου, αξιολόγησης και ανταλλαγής εκπαιδευτικών εμπειριών, όχι μόνο με εικονικό τρόπο, μέσα από την ιστοσελίδα του δικτύου, αλλά επίσης με φυσική παρουσία, συμμετέχοντας σε διάφορες διεθνείς συναντήσεις που θα λάβουν χώρα, και
- (7) γνωριμία με εταίρους με σκοπό να πραγματοποιήσουν προγράμματα Comenius, να αναπτύξουν συνεργασίες, να πραγματοποιήσουν εκπαιδευτικές ανταλλαγές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ευρωπαϊκή Σχολή Καταναλωτών, (2006), *Consumer Education in the Classroom*, Basic Manual, Santander, Spain, 70 p. (υπό έκδοση).
2. Martin P., (1996), A WWF view of education and the roles of NGOs, in J. Huckle and S. Sterling (eds.), *Education for Sustainability*, Earthscan Publications Ltd., London, U.K., pp. 40-51.
3. Morin E., (1999), *Seven Complex Lessons in Education for the future*, ανασύρθηκε τον Ιούνιο 2005 από <http://www.unesco.org>.
4. Παυλικάκης Γ.Ε., (2002), *Ανάπτυξη Μεθόδων ολοκληρωμένης Διαχείρισης Οικοσυστημάτων*, Διδακτορική Διατριβή, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Μηχανικών Περιβάλλοντος, Ξάνθη, 406σ.
5. Παυλικάκης Γ.Ε. και Τσιχριντζής Β.Α., (1999), Ο Ρόλος των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων και της Εκπαίδευσης στην Οικοσυστημική Διαχείριση, *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου "Προστατευόμενες Φυσικές περιοχές και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση"* Σίγρι, Λέσβος, σελ. 138-146, Σεπτέμβριος 1999.
6. Symons G., (1996), The primary years, in J. Huckle, and S. Sterling, (Eds.), *Education for Sustainability*, Earthscan Publications Ltd., London, UK.
7. Τσιχριντζής Β.Α. και Παυλικάκης Γ.Ε., (1999) Η αειφόρος ανάπτυξη στην εκπαιδευτική διαδικασία και τα προγράμματα σπουδών. *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε, Γλυφάδα, σελ. 159, Οκτώβριος 1999.